

Чистяк О.В.

Інститут соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України

ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ У БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКАХ ЯК УМОВА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

У статті подано результати теоретичного та емпіричного дослідження як однієї із умов демократизації сучасної освіти. Обґрунтовано важливість партнерської взаємодії між родиною та закладом освіти для формування сприятливого освітнього середовища, розвитку емоційного інтелекту, соціальної адаптації та засвоєння дітьми демократичних цінностей. Теоретично підтверджено, що демократичний та дитиноцентричний підхід у взаємодії в освітньому середовищі сприяє створенню сприятливого «соціального клімату», де учасники відчують повагу, залученість та безпеку. Саме це знижує рівень агресивності, підвищує ініціативність, формує взаєморозуміння та забезпечує більш глибоке й автентичне навчання. Таким чином, демократизація освіти через залучення учнів, батьків і вчителів до прийняття рішень, розвиток емпатії та відкритого діалогу виступає ключовим чинником підвищення ефективності освітнього процесу та психологічного благополуччя його учасників. Здійснено емпіричне дослідження взаєморозуміння між батьками та дітьми. Встановлено за результатами кореляційного аналізу наявність статистично значущого прямого зв'язку між рівнем взаєморозуміння в сім'ї та показниками взаємодії за напрямом «школа – сім'я». Визначено, що у такій взаємодії батьки беруть активну участь у житті дитини, а саме включаються в її освітній процес, а школа, в свою чергу, надає батькам консультації (рекомендації) щодо шляхів вирішення проблем, які можуть виникати під час освітнього та виховного процесів. Виявлено тісний зв'язок між взаєморозумінням та показниками добробуту, причому характер цього зв'язку варіюється залежно від рівня освіти батьків. Найбільш виражені зв'язки зафіксовано у батьків із середньою спеціальною та вищою освітою. З'ясовано, що батьки вважають, що головним показником взаєморозуміння є довіра, що підтверджено в оцінці батьків відповідного твердження про неї. Доведено, що вагоме значення має комунікації між батьками та дітьми при якій враховуються індивідуальні особливості дітей. Зроблено висновки, що ефективна комунікація між батьками та дітьми, побудована на основі довіри, емоційної підтримки та відкритого діалогу, покращує психологічний клімат у родині та сприяє зміцненню співпраці між родиною та школою. Високий рівень взаєморозуміння створює передумови для реалізації індивідуального підходу до дитини та формування в неї відповідального ставлення до освіти й соціального життя. Визначено, що демократичні цінності, які демонструють дорослі, діти з великою ймовірністю, будуть відображати у власному житті.

Ключові слова: взаєморозуміння, демократизація освіти, взаємодія «школа – сім'я», комунікація, емоційний інтелект, психологічний добробут, довіра.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві, що знаходиться на шляху трансформації, освіта займає важоме місце у процесі формування демократичних цінностей, розвитку громадянської свідомості та забезпеченні соціальної згуртованості. Проте, незважаючи на численні реформи, демократизація освіти залишається здебільшого декларативною (зазначаються мета та завдання реформи але не вказуються засоби їх досягнення). Для підвищення рівня дієвості впровадження освітніх реформ, закладам освіти

потрібні нові механізми реалізації принципів рівності, відкритості та взаємоповаги в освітньому процесі.

Впровадження принципу взаєморозуміння, як однієї з умов налагодження ефективної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу, сприяє реальній демократизації освіти. Саме взаєморозуміння виступає передумовою для діалогу, толерантності, спільного пошуку істини та партнерських стосунків у системі «вчитель – учень – батьки – суспільство». Однак, на прак-

тиці досягнення взаєморозуміння може ускладнюватися відсутністю навичок взаємодії, низьким рівнем комунікативної культури та недостатньою підготовкою вчителів до демократичної взаємодії [5, с. 15].

Отже, постає науково-практичне завдання: визначити які умови, принципи та інструменти сприяють формуванню взаєморозуміння в контексті освіти та яким чином інтегрувати ці підходи в освітню політику й практику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Німецько-американський психолог Курт Левін спільно з Ліппітом і Вайтом у своїй праці «Моделі агресивної поведінки в експериментально створених «соціальних кліматах»» виділив три стилі керівництва в групі: авторитарний (керівник одноосібно приймає рішення), демократичний (керівник залучає підлеглих до прийняття рішень) та ліберальний (керівник мінімально втручається в роботу групи, надаючи їй повну свободу). Під час експерименту науковці виявили, що найефективнішим виявився демократичний стиль, оскільки діти мали можливість включатися в освітній процес, проявляти ініціативу та вести діалог. Вони відчували повагу до них та їхньої думки, що з часом стало результатом зниження в них рівня агресивності [3, с. 24]. Польські психологи Роберт Флорковські, Агата Віза та Єва Банашак у своїй статті «Роджеріанський дитиноцентричний підхід до навчання та демократизація освіти» наголосили, що Роджерс зосереджувався на пошуку компонентів взаємодії, які сприяють автентичним та змістовним міжособистісним стосункам. У результаті свого дослідження він виділив «наріжні камені» особистісно-орієнтованого підходу: недирективність, створення клімату в класі, конгруентність, емпатія та взаєморозуміння. Роджерс також вказав, як працювати з групою та в групі, щоб створити середовище для змістовного навчання, благополуччя та демократичних стосунків [7, с. 31].

Бразильські психологи А. Калісто, А. Менезес, П. Гуларт у своїй науковій статті «Шкільна психологія як інструмент демократизації освіти: звіт про досвід» висвітлюють результати проекту, до якого були залучені учні, батьки, вчителі та психологи. Основним завданням було створити простір для діалогу, участі, безпеки, який сприяв формуванню взаєморозуміння між учасниками освітнього процесу та інтеграції психоемоційної підтримки в освітній процес. Основними заходами було проведення шкільних зустрічей, де голос кожного мав значення [2, с. 27].

Метою статті є визначення умов формування ефективного взаєморозуміння між батьками та дітьми в освітньому контексті та в сучасних умовах демократизації освіти, а також визначення ефективних шляхів налагодження партнерських відносин у системі «батьки-діти-школа-суспільство». Для реалізації поставленої мети передбачено вирішення таких завдань, як розкриття сутності поняття «взаєморозуміння у батьківсько-дитячих стосунках в умовах демократизації освіти», аналіз наукової літератури та результатів емпіричного дослідження щодо впливу характеру взаємодії між батьками та дітьми на процес демократизації сучасної освіти, визначення основних шляхів для інтеграції інструментів формування взаєморозуміння в освітню політику й практику, виявлення психологічних умов та механізмів, які сприяють розвитку довіри, відкритого спілкування та емоційної підтримки у батьківсько-дитячих стосунках, розроблення психолого-педагогічних рекомендацій щодо зміцнення взаємин в контексті «сім'я-школа» на засадах демократичного підходу.

Виклад основного матеріалу. Теоретичною основою нашого дослідження стали наукові підходи українських та вітчизняних дослідників-науківців. У психологічній науці взаєморозуміння в батьківсько-дитячих стосунках розглядається як результат емоційної, когнітивної та комунікативної взаємодії, в основі якої є довіра, емпатія, взаємоповага та готовність до діалогу. Поняття взаєморозуміння тісно пов'язане з концепціями інтерсуб'єктності (С. Максименко, Ю. Приходько.), згідно з якими формування особистості дитини відбувається через спільну діяльність з іншими дітьми і дорослими. Згідно з культурно-історичним підходом науковців, дорослий (зокрема батько чи мати) виступає «зоною найближчого розвитку», і саме якість цієї взаємодії визначає не лише розвиток пізнавальної, а й соціально-емоційної сфери дитини [4, с. 45].

У наукових дослідженнях в межах гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу) зазначається важливість безумовного прийняття дитини, активного слухання, емпатійного розуміння як основи ефективної комунікації в сім'ї. Роджерс вважав, що лише за умови емоційної підтримки й поваги до особистості дитини можливе формування зрілого та відповідального індивіда. Його концепція фасилітації (створення психологічно безпечного середовища) безпосередньо перегукується з ідеями демократизації у вихованні [9, с. 31; 10, с. 15].

Сучасні підходи до родинного виховання (О. Яременко, Г. Фортова, І. Бех, Т. Тарасенко) також вказують, що взаєморозуміння – це не просто відсутність конфлікту, а активний процес спільного осмислення досвіду, взаємна відкритість до потреб і почуттів один одного. Зокрема, І. Бех підкреслював значення суб'єкт-суб'єктної взаємодії в процесі виховання, що передбачає рівноправне ставлення до дитини як до особистості, здатної брати відповідальність. Демократичний стиль виховання (за класифікацією Д. Баумрінда та А. Полок) – найсприятливіший для формування довірливих і відкритих стосунків між батьками й дітьми. У межах цього стилю дитина має змогу висловлювати думки, впливати на прийняття рішень, що сприяє розвитку соціальної компетентності та емоційної стійкості.

Також важливою теоретичною основою є концепції емоційного інтелекту (Д. Гоулман), які акцентують на здатності розпізнавати й регулювати власні емоції, а також розуміти емоційний стан інших – що є критично важливим для взаєморозуміння в сімейному колі. Таким чином, взаєморозуміння між батьками та дітьми вивчається на перетині гуманістичної, когнітивно-комунікативної, культурно-історичної та емоційно-соціальної парадигм. Усі ці теоретичні підходи формують ґрунт для вивчення психологічних умов і механізмів, що забезпечують ефективну взаємодію в родині в умовах демократизації освіти [1, с. 19].

Ключовим елементом демократизації освіти є взаєморозуміння, оскільки воно сприяє створенню сприятливого середовища для ефективного освітнього процесу та розвитку дитини. Це передбачає відкритий діалог, повагу до думок та потреб кожної сторони, а також спільну відповідальність за ефективність освітнього процесу. Розглядаючи партнерство між батьками та школою, демократизація освіти має на меті замінити авторитарну модель взаємодії на партнерські відносини між ними. Така співпраця передбачає, що батьки беруть активну участь у шкільному житті дитини, а саме: батьківських зборах, шкільних заходах та інших формах співпраці зі школою, а школа, в свою чергу, надає батькам консультації та підтримку у вихованні дітей, допомагаючи їм краще зрозуміти потреби своєї дитини та ефективно взаємодіяти з нею. Також в такому партнерстві передбачається спільна відповідальність батьків та школи за академічну успішність дитини. Взаєморозуміння сприяє створенню атмосфери довіри та підтримки, де батьки та вчителі спільними

зусиллями забезпечують найкращі умови для освітнього розвитку дитини [6, с. 29].

Здійснивши аналіз наукового теоретичного матеріалу, нами було розроблено соціально-психологічні опитувальники для здійснення емпіричного дослідження взаєморозуміння у батьківсько-дитячих стосунках, як однієї із умов демократизації сучасної освіти. Дані опитувальники містять по 15 тверджень для учнів 5–6 класів та їх батьків. Вони мали оцінити кожне твердження в межах від «1» до «10» балів. 10 балів означало, що респонденти повністю згодні з твердженням, а 1 бал, що категорично не згодні з ним. Запропонований опитувальник було поділено на структурні компоненти взаєморозуміння, а саме поведінкового, емоційного та когнітивного. Кожен компонент містив по 5 питань. Кількісна та якісна характеристика результатів кожного з компонентів визначали рівень сформованості взаєморозуміння між батьками та дітьми. Емпіричне дослідження було реалізовано в два етапи – підготовчий та організаційний. Використовувалися такі методи дослідження – аналіз, порівняння, синтез, теоретичне моделювання, узагальнення, збір і обробка математичної статистики емпіричних даних. Вибірку досліджуваних складали 334 особи зі складу батьків та 499 учнів 5–6 класів. Респонденти були зі складу учасників освітнього процесу закладів освіти Волинської області, Запорізької області та м. Києва. З метою встановлення взаємозв'язків між компонентами демократизації освіти (взаємодія «школа-сім'я», добробут, комунікація) було здійснено обробку результатів емпіричного дослідження за допомогою методу кореляційного аналізу [8, с. 2].

У процесі дослідження батьківської вибірки було виокремлено три інтегральні показники: успішність міжсуб'єктної взаємодії, здатність до вираження думки, а також інтегральний показник «школа – сім'я». Встановлено, що інтегральний показник взаєморозуміння має статистично значущий прямий зв'язок із показником «школа – сім'я» ($r = 0,421$; $p < 0,001$). Це свідчить, що зі зростанням рівня взаєморозуміння між батьками спостерігається вищий рівень взаємодії за напрямом «школа – сім'я». Аналіз структури взаємозв'язків засвідчив, що когнітивний та емоційний компоненти взаєморозуміння прямо пов'язані з інтегральним показником «школа – сім'я», тоді як найбільш виражений зв'язок виявлено для поведінкового компонента.

Подальший аналіз диференційовано за рівнем освіти батьків. У групі батьків із повною загаль-

ною середньою освітою зв'язків між показниками взаєморозуміння та взаємодії «школа – сім'я» не виявлено. Натомість у батьків із середньою спеціальною та вищою освітою такі зв'язки наявні, причому кореляція у батьків із середньою спеціальною освітою виявилась вищою, ніж у батьків із вищою освітою.

Аналіз учнівських даних показав, що взаєморозуміння та взаємодія «школа – сім'я» мають пряму кореляцію за всіма компонентами, що підтверджує тісний взаємозв'язок між цими показниками у дитячій вибірці.

В контексті демократизації освіти, взаєморозуміння у батьківсько-дитячих стосунках дозволяє врахувати індивідуальні особливості дитини та краще зрозуміти її потреби, інтереси та здібності. Такі взаємини між батьками та дітьми, а також співпраця батьків зі школою, як представників інтересів своєї дитини, допомагають вчителям розробляти індивідуальні підходи до організації освітнього процесу, що відповідають унікальним потребам кожного учня. Водночас, взаєморозуміння між батьками та дітьми сприяє розвитку емоційного інтелекту обох сторін. Батьки вчаться розуміти емоції дитини, а діти вчаться розуміти емоції батьків, що сприяє формуванню здорових міжособистісних стосунків. Таким чином, батьки та діти можуть разом обговорювати навчальні завдання та результати досягнень і спільно знаходити рішення проблемним ситуаціям, що трапляються в шкільному житті дитини. Також вагоме значення у взаєморозумінні між батьками та дітьми має взаємна підтримка та заохочення. Батьки можуть підтримувати дітей у їхніх навчальних зусиллях, а діти можуть висловлювати вдячність за підтримку батьків. Саме батьки є представниками своїх дітей у закладі освіти та дбають про їх добробут, а це можливо робити

якісно лише при наявності високого рівня сформованості взаєморозуміння у сім'ї. Результати дослідження батьківської вибірки виявили позитивний кореляційний зв'язок між рівнем взаєморозуміння та показниками добробуту: чим вищий рівень добробуту, тим вищий рівень взаєморозуміння, і навпаки. При цьому характер зв'язків диференціюється залежно від рівня освіти:

- у батьків із повною загальною середньою освітою взаємозв'язки проявляються лише на рівні поведінкового компонента; інтегральний показник взаєморозуміння виявив зв'язок лише з соціальним добробутом;

- у батьків із середньою спеціальною освітою виявлені зв'язки за всіма показниками добробуту, при цьому найбільш вираженим є зв'язок із емоційним компонентом;

- у батьків із вищою освітою також виявлені зв'язки за всіма показниками добробуту та домінуючим є зв'язок із когнітивним компонентом.

У вибірці учнів коефіцієнти кореляцій виявились вищими, ніж у батьків. Це можна пояснити тим, що діти безпосередньо перебувають у соціальному середовищі «школа – сім'я» та гостріше відчувають вплив добробуту на взаєморозуміння і взаємодію.

Висновки. Таким чином, взаєморозуміння між батьками та дітьми, що ґрунтується на партнерстві, довірі та повазі, є важливим чинником демократизації освіти, оскільки воно сприяє створенню сприятливого середовища для освіти, розвитку та формування особистості дитини. Зокрема, взаєморозуміння у родині та школі є важливою умовою для формування демократичних цінностей у дітей, оскільки діти, які бачать приклад відкритого діалогу та поваги до думки іншого, з більшою ймовірністю будуть розвивати ці цінності у своєму житті.

Список літератури:

1. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер. з англ. С.-Л. Гумецької. Харків : Віват, 2019. 512 с.
2. Калікто А., Менезес А. Б., Гуларт П. Шкільна психологія як інструмент демократизації освіти: звіт про досвід. *IMED Journal of Psychology*. 2019. Т. 11, № 1. С. 168–183. DOI: <https://doi.org/10.18256/2175-5027.2019.v11i1.3014>.
3. Левін К., Ліппітт Р., Вайт Р. К. Моделі агресивної поведінки в експериментально створених «соціальних кліматах». *Журнал соціальної психології*. 1939. Т. 10. С. 271–299. DOI: <https://doi.org/10.1080/00224545.1939.9713366>.
4. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 272 с.
5. Психопедагогічні експедиції шляхами демократизації життя особистості, освіти та громадянського суспільства : метод. посіб. / Рибалка В. В., Самодрин А. П., Моргун В. Ф. ; за ред. В. В. Рибалки. Київ : ТАЛКОМ, 2019. 280 с.
6. Стратегії взаємодії сім'ї і школи у поствоєнний період : метод. рекомендації / А. Мельник, І. Петренко ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2024. 50 с.

7. Флорковський Р., Віза А., Банашак Е. Роджеріанський дитиноцентричний підхід до навчання та демократизація освіти. *Польський соціологічний огляд*. 2022. Вип. 218 (2). С. 273–288. DOI: <https://doi.org/10.26412/psr218.07>.
8. Чистяк О. Особливості досягнення взаєморозуміння у стосунках дитини з батьками щодо освітнього процесу. *Психологічний журнал Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2024. Т. 12. С. 79–86. DOI: <https://doi.org/10.31499/2617-2100.12.2024.306786>
9. Maslow A. H. A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*. 1943. Vol. 50. P. 370–396.
10. Rogers C. R. Significant aspects of client-centered therapy. *American Psychologist*. 1946. Vol. 1. P. 415–422.

Chystiak O.V. MUTUAL UNDERSTANDING IN PARENT-CHILD RELATIONSHIPS AS A PREREQUISITE FOR THE DEMOCRATIZATION OF CONTEMPORARY EDUCATION

The article presents the results of a theoretical and empirical study as one of the conditions for the democratization of modern education. The importance of partnership interaction between the family and the educational institution for creating a favorable educational environment, developing emotional intelligence, social adaptation, and fostering democratic values in children is substantiated. It is theoretically confirmed that a democratic and child-centered approach in educational interaction contributes to the creation of a favorable “social climate,” where participants feel respect, involvement, and safety. This reduces aggressiveness, increases initiative, fosters mutual understanding, and ensures deeper and more authentic learning. Thus, the democratization of education through the involvement of students, parents, and teachers in decision-making, the development of empathy, and open dialogue acts as a key factor in enhancing the effectiveness of the educational process and the psychological well-being of its participants.

An empirical study of mutual understanding between parents and children was conducted. The results of the correlation analysis demonstrated a statistically significant positive relationship between the level of family mutual understanding and indicators of interaction in the “school–family” domain. It was determined that in such interaction, parents actively participate in the child’s life, in particular, by engaging in their educational process, while the school, in turn, provides parents with consultations (recommendations) on ways to address problems that may arise during educational and upbringing processes. A close relationship was revealed between mutual understanding and indicators of well-being, with the nature of this relationship varying depending on parents’ level of education. The strongest relationships were recorded among parents with specialized secondary and higher education. It was found that parents consider trust to be the main indicator of mutual understanding, which was confirmed by their evaluation of the corresponding statement. The significant role of communication between parents and children, in which the individual characteristics of children are taken into account, was identified.

It was concluded that effective communication between parents and children, based on trust, emotional support, and open dialogue, improves the psychological climate in the family and contributes to strengthening cooperation between the family and the school. A high level of mutual understanding creates the prerequisites for implementing an individualized approach to the child and fostering their responsible attitude toward education and social life. It was also determined that the democratic values demonstrated by adults are highly likely to be reflected by children in their own lives.

Key words: mutual understanding, democratization of education, “school–family” interaction, communication, emotional intelligence, psychological well-being, trust.

Дата надходження статті: 23.09.2025

Дата прийняття статті: 09.10.2025

Опубліковано: 05.12.2025